

UDK 271.3-9 (497.6) "15/17"

Izvorni znanstveni članak

István György Tóth

(Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Budimpešta)

FRANJEVCI BOSNE SREBRENE KAO MISIONARI U TURSKOJ UGARSKOJ (1584.-1716.)

Ponajviše na temelju arhivskog gradiva Svete kongregacije za širenje vjere, kroz niz zanimljivih primjera i novih pojedinosti, autor prikazuje burnu povijest pastoralne i misijske djelatnosti franjevac provincije Bosne Srebrene na područjima pod turskom vlašću u 16. i 17. stoljeću. (Ur.)

Djelo franjevac misionara članova provincije Bosne Srebrene (koje ćemo češće, kratkoće radi, zvati "bosanskim franjevcima") predstavlja osobnu epizodu u povijesti katoličke obnove u Srednjoj Europi. Istražujući njegov razvoj možemo se upoznati s načinom na koji su različite vjeroispovijesti i nacionalnosti supostojale u Karpatskoj kotlini. U ovom ću članku iznijeti rezultate istraživanja o djelu bosanskih misionara koje sam proveo na temelju dokumenata sačuvanih u rimskom arhivu Svete kongregacije za širenje vjere (Sacra Congregatio de Propaganda Fide), zbora kardinala koji upravlja katoličkim misijama širom svijeta. Sve do nedavna je većina isprava koje koristim u ovoj studiji bila nepoznata; one će, međutim, uskoro biti objavljene.¹

Nakon bitke kod Mohača (1526.) i pada Budima (1541.) središnja je trećina srednjovjekovnog Ugarskog kraljevstva potpala pod vlast Turaka. Velike mase Južnih Slavena naselile su se na područja Ugarske koja su zauzeli Turci. Iako su mnogi među tim narodima bili katolici, u cjelini je ugarska Katolička

¹ Želio bih zahvaliti na prijateljskoj pomoći Istvánu Fazekasu (Budimpešta), Zoranu Velagiću (Zagreb) i Snježani Šušnjara (Sarajevo). Istraživanje koje sam proveo u franjevačkim samostanskim arhivima u Budimpešti, Rimu i Zagrebu omogućili su u znatnoj mjeri arhivisti Csaba Borsodi, P. Joseph Wood OFM Conv i P. Marijan Žugaj OFM Conv te stoga i njima upućujem toplu zahvalu. Za pitanje općeg vjerskog razvoja u regiji u ranom novom vijeku, usp. *History of Transylvania*, ur. Béla Köpeczi (Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1994) (Gábor Barta, Katalin Péter); *A Cultural History of Hungary*, sv. 1-2, ur. László Kosa (Budimpešta: Osiris-Corvina, 2000) (István György Tóth, Istvan Bitskey). O katoličkoj obnovi u Zapadnoj i Srednjoj Europi, vidi Ronnie Po-Chia Hsia, *The world of Catholic renewal 1540-1770* (Cambridge, 1998), passim.

crkva bila znatno oslabljena reformacijom. Katoličke je biskupe imenovao svetorimski car, koji je također nosio naslov ugarskog kralja. Car je bio najveći neprijatelj turskog sultana i stoga je ugarskim biskupima bio zabranjen pristup na turska područja. Nakon reformacije i turskog osvajanja je sudbina Katoličke crkve u turskoj Ugarskoj postajala sve neizvjesnija. Zbog toga je dolazak bosanskih franjevac s Balkana izvršio snažan utjecaj na život mađarskih, hrvatskih, rumunjskih i bosanskih katolika koji su živjeli u europskim pokrajinama Osmanskog Carstva tijekom 16. i 17. stoljeća. U usporedbi s drugim katoličkim svećenicima koji su djelovali na području pod turskom vrhovnom upravom, bosanski su franjevci uspostavili daleko "intimniji" odnos s turskim vlastima. Taj specifičan odnos, koji bi Bosance povremeno naveo da progone svoje suparnike unutar katoličke crkve koristeći tursku vojnu silu, upravo je izluđivao dubrovačke, talijanske i ugarske svećenike, koji su bili njihove potencijalne žrtve. Međutim, ta je situacija davala franjevcima više prostora za manevriranje u pogledu misionarske djelatnosti.²

Franjevci su se u Bosni pojavili krajem 13. stoljeća, sa zadatkom da se suprotstave krivovjernom nauku bosanskih "krstjana" (srodnom nauku patarena i bogumila). Papa je cjelokupan bosanski teritorij proglasio misijskim područjem, a franjevece je imenovao lokalnim inkvizitorima. Fratri su pristizali u Bosnu s raznih strana: bosanske su heretike preobraćali engleski, njemački, talijanski i aragonski franjevci, a ondje je također djelovao i čuveni inkvizitor, sv. Jakov Markijski. Za vrijeme procvata franjevačkog reda u Bosni sredinom 15. stoljeća franjevci su živjeli u šezdesetak samostana širom zemlje. Zbog popularnosti bosanskog "krstjanskog" krivovjerja, u zemlji je

² Najvažnija djela o bosanskim franjevcima misionarima: Euzebijje Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Zagrabiae, 1892) (=Acta Bosnae); Euzebijje Fermendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis Sancti Francisci Seraphici* (*Starine JAZU*, Zagreb, 1890); Mijo Vjenceslav Batinić, *Djelovanje Franjevac u Bosni i Hercegovini u prvih šest vijekova njihova boravka*, sv. II (Zagreb, 1883); Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I-II (Sarajevo, 1912-1915); *Schematismus provinciae ordinis fratrum minorum Bosnae Argentinae* (Romae, 1963), 11-15; István György Tóth, *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627-1707* (Budimpešta-Rim, 1994) (=Relationes), 79-101 i 177-182 (Drugi svezak pod naslovom *Litterae missionariorum de Hungaria 1571-1716*, Budimpešta-Rim, 2001, u tisku); Krista Zach, *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jh. im südöstlichen Niederungarn* (München, 1979), 1-73; Ferenc Galla, *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai* (Ugarske veze bosanskog biskupa Ivana Tomka Mrnavića) (Budimpešta, 1940); Iván Borsa - István György Tóth, Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól. 1651-1658. (Izveštaj beogradskog biskupa Mate Benlića o katolicima u turskoj Ugarskoj) (*Levéltári Közlemények*, Budimpešta, 1989), 83-142; István György Tóth, Egy bosnyák missziópüspök térítőútjai a hódoltságban. Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába 1653-1673. (Djelovanje jednog bosanskog misionarskog biskupa u turskoj Ugarskoj. Pisma beogradskog biskupa, Mate Benlića, Rimu), *Levéltári Közlemények* 70, 1/2 (1999), 107-142; Marko Jačov, *Spisi Kongregacije za Propagandu Vere u Rimu o Srbima 1622-1644* (Beograd, 1986), sv. I, 59-104; idem, *I Balcani tra impero Ottomano e potenze europee* (sec. XVI e XVII) (Cosenza, 1997), 157-160; idem, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)* (Rim, 1992), sv. I, 619-670.

djelovalo vrlo malo katoličkih svjetovnih svećenika. Stoga su franjevci u Bosni, u suprotnosti s tradicionalnim crkvenim obrascem, također obavljali funkciju župnika. Od 16. stoljeća nadalje sve češće su upravljali i župama u turskoj Ugarskoj.³

Bosanski franjevci i turska osvajanja

S osvajanjem zemlje od strane Turaka, koje je završeno do 1463. godine, došao je i kraj zlatnome dobu franjevačkog reda u bosanskom kraljevstvu. Turska je uprava podijelila franjevački red u Bosni na dva dijela. Jedan je dio dospio pod tursku vlast (i njegov je teritorij neprestano rastao s napredovanjem Turaka), dok je drugi ostao u sklopu kršćanske Europe.

Nakon što je Bosna postala sastavnim dijelom sultanova carstva, lokalni franjevci nisu pobjegli, već su ostali u njoj. Turske su vlasti tolerirale i čak potpomagale bosanske franjevce, budući da su im oni bili potrebni kako bi sačuvali red i mir i uspostavili kontrolu nad katoličkim stanovništvom koje je plaćalo namete, sprečavajući tako njegovo iseljavanje. Istovremeno je Turcima također bilo u interesu da izazovu nesuglasice između kršćana različitih vjeroispovijesti, osobito između katolika i pravoslavaca. To je bio razlog što nisu pokušavali uspostaviti trajni mir između različitih crkava te što bi se uvijek pokazali spremnima presuđivati u crkvenim sporovima. Teško ogorčenje među neislamskim stanovništvom smanjivalo je vjerojatnost ujedinjenog kršćanskog ustanka protiv turske vladavine. Ujedinjavanje kršćana različitih vjeroispovijesti predstavljalo je, naime, stalnu prijetnju za Osmanlije. Događaji za vrijeme velikih ratova krajem 16. i 17. stoljeća dokazali su da je njihov strah bio itekako opravdan.⁴

Prema tome, franjevci su u Bosni sačuvali svoj utjecaj čak i nakon što je zemlja potpala pod tursku vladavinu. Dapače, u određenim su aspektima čak i izvukli korist od činjenice da zemlja više nije bila pod kršćanskim vladarom. Kao i bosanski trgovci, za koje je tursko napredovanje značilo stvaranje

³ Anto Slavko Kovačić, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene* (Sarajevo, 1991), passim; Josip Buturac, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja* (Zagreb, 1970), passim; Ivan Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene* (Zagreb, 1993), 403 i 410; Petrus Čapkun, *De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem* (Šibenik, 1940); Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka* (Beograd, 1950); Srećko M. Džaja, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804* (München, 1984), passim.

⁴ Juraj Božićković, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735)* (Beograd, 1935); Dominik Mandić, *Franjevačka Bosna* (Rim, 1968); Emanuel F. Hoško, „Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI i XVII stoljeća“. U: Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine (Analecta Croatica Christiana XVI, Sarajevo, 1979), 112-114; Julijan Jelenić, „Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevaca (1437-1878)“, *Starine JAZU* 36 (1918), 81-162; Basilius Pandžić, „Relatio de provincia Bosnae Argentinae anni 1623“. U: *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu 1-2* (Roma, 1965), 211-234; Euzebij Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica* (Zagrabiae, 1887), 28-35.

homogenog tržišta bez granica i carinskih barijera, koje se protezalo od Budima sve do Istanbula, bosanski su franjevci – kao pripadnici jedine katoličke institucije na Balkanu koju su Turci priznavali – također uspjeli proširiti svoju utjecajnu sferu pod turskom vladavinom.⁵

Razni su crkveni redovi djelovali kao misionari na europskim područjima Turskog Carstva. U turskoj Ugarskoj, koja je tek djelomično bila uključena u sultanovo carstvo, djelovali su ugarski i njemački isusovci, zatim talijanski, poljski i ugarski franjevci i također dubrovački benediktinci. U turskoj prijestolnici Istanbulu, gdje su živjele značajne zajednice kršćanskih trgovaca, uspostavljene su misije isusovaca, franjevac i dominikanaca. Neki od tih redovnika su iz Istanbula odlazili dalje, u turske vazalske kneževine Vlašku i Moldaviju, i ondje osnivali druge misije.⁶

Međutim, u srcu turskog Balkana, na području između Beograda i Istanbula, franjevačka provincija Bosna Srebrena bila je jedina katolička institucija koju su Turci tolerirali. Iako je franjevačka provincija Bosna Srebrena i sama bila u poteškoćama, budući da je izgubila brojne samostane, a veliki broj lokalnih katolika preobratio se na islam, njezini su franjevci u drugoj polovici 16. stoljeća počeli širiti svoju misionarsku djelatnost. Putovali su na područja koja su se nalazila vrlo daleko od Bosne. Dapače, do sredine 17. stoljeća bosanski su franjevci već djelovali u Erdelju, Moldaviji i Bugarskoj, kao i u Budimu i Pešti u Ugarskoj. Na taj su način održavali katoličku vjeru i na područjima koja su, doduše, također bila u turskom poreznom sustavu, ali su se nalazila daleko od granica srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva. Iako su u Bosni franjevci bili jedini predstavnici Katoličke crkve te ih nisu ometali drugi redovi niti svećenici laici, u turskoj Ugarskoj i Erdelju su se suočili s ozbiljnom konkurencijom. Ondje su neprestano dospijevali u sukobe s drugim katoličkim svećenicima, nadbiskupima Ostrogona, isusovačkim svećenicima, kao i s običnim laičkim župnicima.

Bosanski franjevci u turskoj Ugarskoj

Nakon jačanja turske vladavine u središnjem dijelu srednjovjekovne kraljevine Ugarske sredinom 16. stoljeća, bosanski su franjevci krenuli još dalje na sjever, na okupirane teritorije. Njihovo je napredovanje olakšavala činjenica da je Katolička crkva na tom području bila krajnje ozbiljno oslabljena reformacijom i turskom najezdom, uslijed čega je nastao pravi vakuum u crkvenoj vlasti na području turske Ugarske. U međuvremenu je

⁵O bosanskim franjevcima u Bugarskoj, vidi: Ivan Dujčev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel secolo XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici* (Rim, 1937), 9-74; *Dokumenti za katoličeskata gejnost v B'lgarija prez XVII vek*, ur. Svilen Stanimirov (Sofija, 1993), 25-29.

⁶Bazilije Pandžić, „L'opera della Sacra Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale“. U: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum*, ur. Josef Metzler, I/2 (Rim-Freiburg-Beč, 1973), 292-315.

priljev južnoslavenskih katolika na to područje doveo do postupnog pomicanja jezične granice između Južnih Slavena i Mađara prema sjeveru te su tako bosanski franjevci nailazili na vjernike koji su govorili hrvatskim jezikom i na onim područjima koja su ranije nastanjivali Mađari.

Nakon što su Turci zauzeli Ugarsku, bosanski su franjevci prešli Savu, koja je ranije označavala sjevernu granicu bosanske franjevačke provincije. Zatim su s dopuštanjem turske vlasti prisvojili tri napuštena samostana u Slavoniji. Ta tri samostana – u Velikoj, Našicama i Šaregradu – postali su baza za daljnje proširenje njihove utjecajne sfere. Osim njih, bosanski su franjevci također prisvojili ispražnjene župe južne Ugarske, koje su njihovi svećenici napustili uslijed turskih progona.

Godine 1580/81. je Bonifacije Drakolica iz Dubrovnika, opservantski franjevac, nekadašnji gvardijan u Jeruzalemu i stonski biskup, otputovao u tursku Ugarsku nakon što je po papinom nalogu posjetio bosansku franjevačku provinciju. U selu Babskoj sjeverno od Beograda sazvao je zbor lokalnih župnika. Ustanovio je da su četvorica među njima franjevci, a za dvojicu od njih je izvjesno da su bili Bosanci: oni su se potpisali ćirilicom. Bonifacijev suputnik, Antun Matković, bio je bosanski provincijal i biskup. Matković je pratio papinskog vizitatora na putu za Temišvar, gdje je Bonifacije preminuo, nakon čega se Matković u proljeće 1582. godine vratio u Rim.⁷ U svojoj je velikoj povijesti franjevačkog reda iz 1587. godine Francesco Gonzaga, general franjevačkog reda, iznio iznenađujući broj pojedinosti o bosanskoj provinciji. Iz toga su istraživači uglavnom zaključivali kako je Gonzaga sigurno posjetio tursku Bosnu. Međutim, za to nema dokaza, iako je Gonzaga očigledno bio upoznat s izvještajem koji je podnio Matković, kao i s bilješkama biskupa Bonifacija, koji je preminuo tijekom vizitacije.⁸

Bosanci nisu bili aktivni samo na području između Save i Drave, već i sjeverno od Dunava. Bosanski je provincijal oko 1584. godine izvijestio o tome da jedan bosanski franjevac po imenu fra Gašpar uspješno preobraća

⁷ Archivio storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide (Rim) (= APF), *Miscellanea Varie I/a*, Fol. 53, 67, 70, 269, 386-387, 432, 436, 482, 502; Miroslav Premrou, „Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd“, *Archivum Franciscanum Historicum* (1924-1925), 493; Archivio Segreto Vaticano (Rim), *Archivum Arcis I-XVIII*, 1851-1854; *Archivum Romanum Societatis Iesu* (Rim), vol. Germania 160, Fol. 221-223; Vol. Italia 156, Fol. 90/v, 169-170/v; István György Tóth, „Dubrovački misionari u katoličkim misijama u turskoj Madarskoj 1571-1623“, *Gazophylacium* (Zagreb, 1999), 104-107; Agustín Arce OFM, „Bonifacio de Stephanis (c. 1504-1582). Último guardián de Monte Sión y obispo de Ston“, *Archivum Historicum Franciscanum* (1983), 296-341; Augustinus Theiner, *Annales ecclesiastici* (Rim, 1856), III, 271-276; Miroslav Vanino, Bartol Sfondrati u Temesvaru g. 1582. *Vrela i prinosi* (Sarajevo, 1934), 150-153; Amnon Cohen, „The expulsion of the Franciscans from Mount Zion. Old documents and new interpretation“, *Turcica* (Paris) XVIII (1986), 147-157.

⁸ Augustinus Theiner, *Annales ecclesiastici*. (Romae, 1856), III, 271-276; *Acta Bosnae...*, 310-337.

luterane na području između Dunava i Tise, u takozvanoj Bačkoj, te nastoji nagovoriti vjernike da koriste Gregorijanski kalendar.⁹

Važnost turske Ugarske nije se sastojala samo u tome što su bosanski franjevci ondje mogli pridobiti mnoge duše.¹⁰ Unatoč prividnom siromaštvu te zone pod turskom okupacijom, ona je još uvijek bila znatno bogatija od sela u bosanskim planinama. Prihod od župa koje su držali bosanski franjevci, prije svega na području sjeverno od Bosne, korišten je za održavanje samostana u samoj Bosni. Iako je papa tim samostanima – za razliku od onih u drugim opservantskim provincijama Europe – zajamčio pravo da posjeduju omanje vinograde i mlinove, franjevci dakako nisu posjedovali nikakve zemljoposjede na turskom teritoriju.

Misije širom svijeta očekivale su novčanu podršku od svojih središta, ali misije bosanskih franjevaca predstavljaju čudnu i zanimljivu iznimku. Tu je slučaj obrnut: donacije koje bi sakupile misije bosanskih franjevaca u Ugarskoj slale su se natrag bosanskim samostanima. Najuporniji neprijatelj bosanskih franjevačkih misionara, Albanac Pietro Massarecchi (Mazreku), koji je bio biskup Bara i upravljao je poslovima u turskoj Ugarskoj u ulozi apostolskog vikara, pisao je vrlo kritički o načinu na koji bosanski franjevci prikupljaju donacije. Oni izlijeću kao pčele iz svojih košnica, tj. svojih samostana u Bosni, i odlijeću na livade, tj. tursku Ugarsku, da bi se vratili s medom (tj. novcem i darovima) prilijepljenim za ruke – pisao je ogorčeno u Rim.¹¹

Dvadesetih godina 17. stoljeća najzanimljivija je ličnost među bosanskim franjevcima koji su djelovali u turskoj Ugarskoj bio Pavao Papić. On je bio aktivan kao misionar u Bačkoj, u okolini Bača, sjeverno od Beograda. Mjesto Bač je prije najeзде Turaka bilo sjedište stare istoimene nadbiskupije. Štoviše, ondje su se također nalazile ruševine franjevačkog samostana posvećenog Djevici Mariji. Dubrovački svećenik Paolo Torelli primio je

⁹ Franciscus Gonzaga, *De origine Seraphicae religionis Franciscanae eiusque progressibus* (Romae, 1587), 511 ; M. Batinić, *Djelovanje Franjevaca...*, sv. II, 12 i 56-57; Franciscus Florianus Nedić a Tolisa, *Monumenta privilegiorum concessionum, gratiarum et favorum provinciae Bosnae Argentinae* (Vukovarini, 1886), 107-126; Josip Buturac, „Arhiv Propagande u Rimu i povijest južnih Slavena“, *Croatia Christiana Periodica* 2/II (1978), 176-184; Magyar Ferences Levéltár (Mađarski franjevački arhiv), Budimpešta, Archivum provinciae, Collectio Jakosich, IX, 1-20; Basilije Pandžić, „Bosna Argentina“. U: *Historia Missionum OFM* (Rim, 1974), IV, 109-127; idem, „Djelovanje franjevaca od 13. do 15. stoljeća u bosanskoj državi“. U: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Studia vrhbosnensia IV* (Sarajevo, 1991), 241-267; Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923* (Cambridge, 1983), 88-102.

¹⁰ Archivio Segreto Vaticano, Rim, Archivum Arcis I-XVIII, Fol. 42/v.

¹¹ István György Tóth, „Die Beziehungen der katholischen Kirche zum Staat in Türkisch-Ungarn im 17. Jh.“ U: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, ur. Joachim Bahlcke i Arno Strohmeyer (Stuttgart, 1999), 211-217 ; István György Tóth, „La tolérance religieuse, la réforme catholique et l’islam en Hongrie aux temps modernes“. U: *L’Europe a un an de l’an 2000*, ur. Michel Dumoulin (Louvaine-la-Neuve, 1999), 47-57.

direktno od pape Pavla V. fiktivan naslov “bačkog opata” kao vođa katolika u toj regiji pod turskom okupacijom. Godine 1622. Torelli je pisao u Rim kako je u roku od dvije godine renovirao dvije crkve u ruševinama i u njima namjestio dva svećenika, što je uvelike razveselilo lokalno stanovništvo. Čini se da je jedan od ta dva svećenika bio Papić, ambiciozan čovjek koji je za sebe bio zatražio već nekoliko biskupija, na primjer onu u Sofiji. Papić je poslao detaljan izvještaj Svetoj kongregaciji za širenje vjere, u kojemu opisuje svoje muke u Bačkoj. Misionarima iz brdovite Bosne taj se kraj činio tako divljim i neobičnim upravo zato što je mađarska nizina bila “posve ravna, bez i jednog brežuljka” – dok su u Bosni brda služila kao sklonište franjevcima, u tom se novom krajobrazu nisu imali gdje skloniti. Papićeva korespondencija pokazuje da je on na tom području djelovao među kalvinima, luteranima, antitrinitarijancima i pravoslavicima. Njegov uspjeh nije bio samo rezultat propovijedanja – koje je sve veće slavensko stanovništvo moglo razumjeti bez teškoća – već velikim dijelom i njegove reputacije kao egzorcista koji može izići na kraj sa zlim duhovima, te su mu opsjednute u lancima dovodili izdaleka. Papić je također započeo s prevođenjem Biblije na hrvatski jezik, a preveo je i popularno djelo Bartolomeja da Salutio, talijanskog franjevca, mističkog pisca i propovjednika iz Rima, koji je umro 1617. godine.¹² Izvorni je naslov tog apokaliptičnog djela *Sedam trublji za buđenje grešnika* (*Le sette trombe per risvegliar il peccatore*). Međutim, unatoč Papićevom velikom trudu, njegov prijevod nije nikada objavljen te je ostao u rukopisu.¹³

U prvoj polovici 17. stoljeća bosanski su franjevci pokrivali sve veći teritorij turske Ugarske. Iskorištavajući dobre odnose s turskim vlastima, oduzeli su laičkim svećenicima čitav niz župa u južnoj Ugarskoj. Kako se generalni vikar Pietro Sabbatini iz Zadra požalio Rimu, u Ugarskoj bosanski franjevci nastupaju s ispravama koje su im izdale turske vlasti i tako zauzimaju župe – doista, mora se priznati da se ta praksa nije baš u potpunosti slagala s odredbama Tridentskog koncila.

Tijekom godina 1651-56. novoimenovani je biskup Beograda, bosanski franjevac Mate Benlić, putovao župama turske Ugarske na sjever sve do Ostrogonia and Gyöngyösa. Izuzevši fratre koji su živjeli u samostanima u Velikoj i Našicama, sveukupno je u župama Ugarske zatekao 38 bosanskih franjevac.¹⁴ Obično je u župi bio samo jedan fratar, ali u većim su župama

¹² APF SOCG, Vol. 218, Fol. 191-192/v; APF Visite, Vol. 10, Fol. 13.

¹³ Ignacije Gavran, „Fra Pavao Papić kao prevodilac“. U: *Regiones Paeninsulae Balcanicae et Proximi Orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur. Festschrift für Basilius S. Pandžić*, ur. Elisabeth Erdmann-Pandžić (Bamberg, 1988), 309-321; Zoran Velagić, „The Croatian Author at the Frontier of Catholicism and Orthodoxy in Croatia“. U: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750*, ur. Eszter Andor i István György Tóth (Budimpešta, 2001), 89- 97.

¹⁴ APF SOCG, Vol. 358, Fol. 310; Vol. 148, Fol. 323, 333, 334; Vol. 382, Fol. 228, 229; Acta Bosnae, 387-389; Ignacije Gavran, Fra Bartolomej da Salutio: *Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru* (*Građa za povijest književnosti Hrvatske 33*, Zagreb, 1991), 157-175;

ponekad bila dvojica. Tako su bosanski franjevci izvršili vrlo važan utjecaj na sudbinu katolika u turskoj Ugarskoj. Doduše, za bosansku franjevačku provinciju, koja je obuhvaćala više od tri stotine redovnika, turska Ugarska bila je tek od drugorazrednog značaja. Ipak, činjenica da su se franjevci proširili iz Bosne na sjever preko Save u tursku Ugarsku svakako je uvećala njihov ugled i prije svega njihove prihode.

Misija na području Temišvara

Prva misija bosanskih franjevaca ustanovljena pod upravom Svete kongregacije za širenje vjere (koju je nedugo prije toga, 1622. godine, osnovao papa Grgur XV) bila je misija na području Temišvara. Uspostava te misije značila je iz katoličke perspektive da su Bosanci ponovo osvojili područje vakuuma vlasti. Početkom 17. stoljeća područje Temišvara je pripadalo dijelom Turskom Carstvu, a dijelom erdeljskoj kneževini, kojom su vladali kneževi kalvini. Stanovništvo toga kraja bilo je vrlo mješovito i uključivalo je Rumunje, Mađare i Južne Slavene. Osim pravoslavne većine i kalvinske manjine, također su bili brojni katolici. Godine 1626. bosanski je franjevac Marko Bandulavić (Bandini), koji će kasnije postati apostolski upravitelj Moldavije, zajedno s još jednim bosanskim franjevcem započeo misiju u Karaševu, na turskom teritoriju. Dvojicu bosanskih franjevaca onamo je poslao fra Albert Renđić, biskup Beograda i Smedereva, koji je prilikom vizitacije u temišvarskoj regiji ostao šokiran bijedom lokalnih katolika. Otkrio je dvanaest sela u blizini Temišvara u kojima dugi niz godina nije bilo mjesnih svećenika iako su stanovnici bili zakleti katolici. Stoga su tamošnji katolici krstili svoju djecu tako što bi ih odnijeli kod protestantskih pastora ili pravoslavnih svećenika. Renđić je obišao okolna područja i na svoj užas otkrio da se jedan Ciganin, koji je znao tek četiri slova abecede (!), prozvao svećenikom i krstio po selima. Marko Bandulavić je također dao alarmantan prikaz katolika na tom području, naime, da oni još uvijek koriste stari kalendar (tj. Julijanski, a ne Gregorijanski) i da se bliski rođaci žene međusobno budući da nema lokalnih svećenika koji bi taj običaj zabranili. On čak spominje prisustvo nekolicine bigamista koji su iskoristili suparništvo između različitih vjeroispovijesti i po drugi put se oženili u drugoj vjeri iako su njihove supruge još uvijek bile na životu.¹⁵

Etničko-lingvistički zemljovid misijskog teritorija bio je vrlo raznolik, ali misionari su bili dorasli svojoj zadaći. Sami bilježe da su s kalvinskim plemenitašima mogli komunicirati na latinskom. Bosanski franjevci su se mogli lako sporazumijevati s lokalnim slavenskim stanovništvom, budući da su se

István György Tóth, „The Missionary and Devil: Ways of Conversion in Catholic Missions in Hungary“. U: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750*, ur. Eszter Andor i István György Tóth (Budimpešta, 2001), 79- 87.

¹⁵ Iván Borsai i István György Tóth, op. cit., 83-142.

i jedni i drugi služili hrvatskim jezikom, dok je kontakt s Rumunjima bio olakšan činjenicom da je Bandulavić – kao i većina braće – dobro govorio talijanski. Mnogi bosanski franjevci su ustvari bili iz Dalmacije, a neki su nedalmatinski bosanski misionari, uključujući i Marka Bandulavića, naučili talijanski za vrijeme školovanja po samostanima Italije. Čini se da je Bandulavićev nasljednik u temišvarskoj misiji, Dalmatinac Ivan Desmanić, vrlo brzo naučio rumunjski jezik. Na početku svog boravka Desmanić obavještava Kongregaciju da ne govori rumunjski te je stoga prinuđen držati slugu koji je rumunjski govornik. Međutim, nešto kasnije ga susrećemo kako pred kardinalima tvrdi da on i njegovi drugovi (bosanski misionari) dobro govore rumunjski, što se ne bi moglo reći za svjetovne svećenike. Čini se da je tijekom misije i Marko Bandulavić naučio rumunjski, budući da je kasnije, u kratkom posjetu tom području 1639. godine, u nekom selu ispovijedio devotoricu rumunjskih govornika. Još kasnije, kada je postao apostolski vikar u Moldaviji, dobro mu je došao rumunjski koji je naučio za vrijeme misije u Temišvaru.

Bosanski su franjevci obavijestili Rim o tome da stanovnici temišvarske regije imaju moral divljih i barbarskih seljaka. To nije značilo samo da ne poznaju katoličke obrede i da za Božić i Uskrs provode tri dana u bančenju, pijanstvu i plesu. Bosanske je misionare zabrinjavalo još nešto, naime to što mjesne kongregacije nisu bile voljne davati milodare, tvrdeći kako one nisu dužne uzdržavati svećenika. Tako su na početku misionari doista bili ovisni o potpori iz Rima, koju je uvijek bilo teško dobiti.

Iako katoličke kongregacije desetljećima nisu vidjele nikoga osim protestantskih i pravoslavnih svećenika, one su ipak zadržale svoj katolički identitet. Bosanski franjevac Andrija Kamengrađanin 1630. godine izvještava Rim o tome kako lokalni katolici običavaju reći: “Naša je prekrasna vjera u Rimu”, čime žele reći da je ondje glavar njihove vjere, papa.¹⁶

Godine 1630. je dotada uspješna franjevačka misija zapala u poteškoće, budući da se njezin glavar, Marko Bandulavić, ozbiljno razbolio. Na nekoliko je mjeseci oputovao za Beč, gdje se uspio izliječiti, ali je odande otišao u župničku službu u Beograd. Temišvarska je misija čitavo jedno desetljeće bila napuštena.

Deset godina nakon Bandulavićevog odlaska u misiju je došao drugi bosanski franjevac, Ivan Desmanić. Godine 1640. je franjevački general pozvao Desmanića i još jednog fratra u Rim, budući da su mu bila potrebna dvojica franjevaca koji bi bili dobro upoznati sa situacijom u Turskoj, a u svrhu misije u Svetoj Zemlji. Naposljetku je Kongregacija za širenje vjere odlučila da su joj ta dvojica franjevaca više potrebna u temišvarskoj regiji. Za to vrijeme ne samo da su katoličke molitve i obredi u Karaševu pali u zaborav, već je i mala drvena crkva, koju je Bandulavić sagradio 1626. godine, bila na rubu urušavanja. Budući da u crkvi čitavo desetljeće nije bila služena misa,

¹⁶ APF SOCG, Vol. 148, Fol. 314; Vol. 57, Fol. 25-26; Vol. 218, Fol. 432.

lokalni su je seljaci koristili kao svinjac i klaonicu. Nakon prekida od deset godina lokalno je stanovništvo u početku bilo prilično nepovjerljivo prema misionarima. Od svećenika je isprva prihvaćalo samo najvažnije sakramente kao što su krštenje i brak, a njegove je propovijedi odbijalo slušati. Desmanić je stoga otputovao u Bosnu s ciljem da pronađe druge fratre koji će se pridružiti misiji.¹⁷

U samostanu Olovo Desmaniću je dodijeljen dalmatinski franjevac Andrija Stipančić, koji je na čelu misije poslan u Lipovu. Sve što je ondje preostalo iz Bandulavićeva doba bila je jedna drvena kućica sa slamnatim krovom, koja tek što se nije srušila. Nakon što je misija bosanskih franjevacu u Karaševu ojačana, na drugim je mjestima uspostavljeno još misija.

Desmanić nije samo nastavio putovati u temišvarsku regiju, gdje je propovijedao, ispovijedao i preobraćao stanovništvo, već je također poduzimao duža putovanja. Svake je godine putovao po cijelom Erdelju, gdje je od lokalnih katolika sakupljao donacije za misiju u Temišvaru. Budući da je Desmanićeva misija bila smještena na turskom teritoriju, njegovi su ga protivnici optuživali da oduzima Erdelju novac i odnosi ga u Tursku. Desmanićev krsni registar svjedoči o tome kako je bio vrlo uspješan u svojoj misionarskoj djelatnosti: ne samo da je pokrstio veliki broj ljudi (kako odraslih, tako i djece) u temišvarskoj regiji, već je također odlazio pokrštavati u Erdelj i čak u Vlašku i Moldaviju.¹⁸

Nakon Desmanićeve smrti 1652. godine temišvarska se misija raspala. Neki od bosanskih franjevacu napustili su misiju, dok su drugi davali otkaz i proglašavali se neovisnima o misiji. Godine 1658., nakon katastrofalnog pohoda erdeljskog kneza Juraja Rákócziya II na Poljsku, turske trupe koje su bile poslone da kazne kneza poharale su i zauzele istočnu polovicu temišvarske regije. Mjesto Karanšebeš, koje je ranije pripadalo Erdelju, postalo je dijelom turske Ugarske, a turski je kadija uselio u nekadašnji isusovački kolegij. Turske i tatarske trupe doslovce su izbrisale temišvarsku misiju s lica zemlje, a misionari su neposredno uključeni u ratna zbivanja: godine 1661. bosanski je fratar Antun Šuljić izvijestio papu Aleksandra VII o tome da je u ratu izgubio sve, uključujući i misni kalež. Također saopćava papi da se pridružio kršćanskoj vojsci unatoč svom redovničkom statusu te da je potiče u borbi protiv Turaka. I sam se latio oružja i ubio nekoliko "nevjernika".¹⁹

¹⁷ APF SOCG, Vol. 179, Fol. 125; Vol. 94, Fol. 196/r-v; *Relationes* ..., 16-20, 94-95 i 271-276; V.A. Urechia, „Codex Bandinus“, *Academia Romana. Memoriile sectiuni istorice* (Bukurešt, 1893-1894), 1-335; *Documenta Hungarorum in Moldavia. 1467-1706*, ur. Kálmán Benda (Budimpešta, 1989) I, 267-454; Andrei Veress, „Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644-1650)“, *Academia Romana. Memoriile sectiuni istorice* III/VI (Bukurešt, 1926), No. 13..., 333-397; *Acta Bosnae...*, 379-382; Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1669)* (Rim, 1992) I, 126-128, 139-140 i 500-502.

¹⁸ APF SOCG, Vol. 87, Fol. 190; Vol. 218, Fol. 72; Vol. 53, Fol. 6/r-v; Vol. 148, Fol. 323, 351, 332; *Acta Bosnae...*, 391-392.

¹⁹ APF SOCG, Vol. 406, Fol. 349; Vol. 127, Fol. 1; Vol. 81, Fol. 250-252, 241-242/v; Vol. 82, Fol. 200-202/v; Vol. 401, Fol. 86; Vol. 125, Fol. 17-18/v; Vol. 85, Fol. 396; Vol. 172, Fol. 380; *Relationes...*, 79-107.

Nakon povlačenja turske vojske kardinali Svete kongregacije za širenje vjere povjerili su reorganizaciju razorene temišvarske misije bugarskom opservantskom franjevcu Pavlu iz Petokladenaca. On je imenovan novim prefektom misije, a u Lipovu je stigao u listopadu 1659. s još četvoricom franjevaca. Pavao je na svome položaju ostao do 1664., kada je imenovan kustodom u Bugarskoj.²⁰

Prihvativši njegov prijedlog, Sveta kongregacija za širenje vjere je 1667. godine imenovala Ivana Braenovića iz Dervente, bosanskog franjevca i nekadašnjeg župnika u Sarajevu, vice-prefektom za temišvarsku regiju. Braenović je već sljedeće godine otpočeo s misionarskim radom. U roku od sedam godina – prema njegovom vlastitom izvještaju – pokrstio je čak 620 osoba, uključujući i mnoge odrasle ljude. Oslobodio je trojicu Mađara koje su Turci držali u zarobljeništvu, kao i jednog dječaka kojega su Turci odveli u Oradeu da bi ondje bio obrezan. Također je pomogao četvorici mladih katolika, koji su se već preobratali na islam, da pobjegnu natrag u Erdelj.

Temišvarska je regija bila jedini dio Ugarske koji je ostao pod turskom vlašću nakon Mira u Karlovcima (1699.). Bosanski su franjevci nastavili skrbiti za katolike na tom području. Posljednji župnik u turskoj Ugarskoj, Mihajlo Kokić, bio je također franjevac Bosne Srebrene: on je došao iz samostana bosanskih franjevaca u Budimu, a govorio je njemački, mađarski i hrvatski te je čak znao i nešto turskoga. Taj je posljednji župnik stigao u Temišvar pod turskom vlašću 1715. godine, dakle samo godinu dana prije nego što je grad ponovo zauzela kršćanska vojska.²¹

Bosanski misionari u Pešti i Budimu

U 17. stoljeću bosanski su franjevci također skrbili za katoličko stanovništvo srednjovjekovne ugarske prijestolnice Budima, kao i za ono koje je živjelo u Pešti, na drugoj strani Dunava. U drugoj polovici 16. stoljeća u Budimu su također bili prisutni južnoslavenski, bosanski i dubrovački svećenici, ali su Turci kasnije zabranili katoličkim svećenicima, koje su smatrali svojim neprijateljima, da ondje žive, budući da je Budim bio njihova najvažnija utvrda i također neprekidno ugrožavan od strane kršćanske vojske. Kada je titularni opat Bača Paolo Torelli, koji je vodio misionarsku djelatnost u turskoj Ugarskoj, 1623. godine došao u Budim u potrazi za ostavštinom svoga brata, bogatog dubrovačkog trgovca, mogao je održati misu samo u velikoj tajnosti i to u jednoj privatnoj kući. Ipak, na toj se misi okupilo čak

²⁰ APF SOCG, Vol. 127, Fol. 386; Vol. 406, Fol. 271; Vol. 412, Fol. 129, 432, 363, 360, 345; Vol. 218, Fol. 377.

²¹ *Acta Bosnae...*, 510; *Relationes...*, 212-225; APF SOCG, Vol. 218, Fol. 97, 409-410/v, 1-2/v; Vol. 306, Fol. 64-67/v; Vol. 481, Fol. 235; APF FV, Vol. 6, Fol. 111-119; Vol. 310, Fol. 173-175, 189.

135 vjernika. Katolici Budima nisu vidjeli svećenika dugi niz godina, a čini se da su mnogi došli iz Pešte i okolnih krajeva.²²

Godine 1633. dva su bosanska franjevca, Filip Kamengrađanin i Pavao *a Clamice*, na tom području uspostavila misiju. Tim je redovnicima također bio zabranjen pristup u Budim, ali su oni preuzeli kalvinsku kapelicu u Pešti (jedinu kršćansku crkvu na području Budima i Pešte) i preobratili sedam kalvinskih obitelji. (U svojim su pismima bosanski redovnici izjavili da je njihova misija smještena u Budimu, a ne u Pešti. Kao nekadašnja prijestolnica Ugarskog kraljevstva, Budim je u inozemstvu dakako bio poznatiji od Pešte, ali je ta tvrdnja franjevaca kasnije zbunjivala povjesničare). Prema izvještaju koji je fra Filip poslao u Rim, dvojica su se franjevaca uspjela riješiti protestanata Pešte tako što su ih uvukli u vjersku raspravu u prisustvu Muse, budimskoga paše. Nismo u mogućnosti provjeriti točnost izjava fra Filipa u vezi te rasprave, ali možemo pretpostaviti da su bosanski franjevci, koji su bili dobro upoznati s turskim navadama, stekli podršku budimskoga paše podmitivši ga velikom svotom novca prije nego teološkim argumentima. Tu su metodu već ranije uspješno primjenjivali drugi predstavnici njihova reda.

Krajem 1634. godine novi je budimski paša Džafer otpočeo s velikim progonom katoličkih svećenika. Poticani od strane carigradskog patrijarha Ćirila Lukarisa, koji je očijukao s kalvinizmom, ti su progoni poprimili "dionekleijanske" razmjere. Katolički župnici stjerani su u Budim iz južnih sela turske Ugarske i mučeni u podrumima dvorca, a čini se da je i tlo pod nogama dvojice bosanskih franjevaca također postalo prevruće. Godine 1635. dvojica fratarata vratila su se u Bosnu, gdje su, međutim, fra Filipa napali provincijal Nikola Brajković iz Fojnice i nekadašnji provincijal Andrija Kamengrađanin: poderali su misionarsko ovlaštenje koje je dobio od Svete kongregacije za širenje vjere, zaplijenili njegove knjige i odjeću i čak su ga pokušali prognati iz provincije i reda. Međutim, nakon smaknuća mahnitog paše Džafera u svibnju 1635., fra Filip se vratio u Budim, odakle je kardinalima u Rimu poslao izvještaj o svojim nevoljama u Bosni.

Filip Kamengrađanin je za svoju misiju pronašao sponzore na visokim položajima, koji su živjeli izvan granica turske Ugarske: podršku su ponudili erdeljski katolički velikaši, a također su obećala pomoć i dvojica zapovjednika carske vojske koja se borila protiv Turaka. Jedan od njih bio je carski zapovjednik grof Michael Althan, najgorljiviji pomagač katolika u turskoj Ugarskoj, dok je drugi bio István Balogh, general-kapetan u Tati, koji je možda time nastojao ugoditi svom nadređenom.²³

²² APF Lettere SC, Vol. 97, 1708, Fol. 414; Vol. 102, 1713, Fol. 195./v; Vol. 99, 1710, Fol. 45; Vol. 98, 1709, Fol. 43; Vol. 104, 1715, Fol. 63; Vol. 101, 1712, Fol. 94/v; APF SOCG, Vol. 566, Fol. 288-291/v; Vol. 562, Fol. 607 + 610/v + 611/v; Vol. 577, Fol. 59 + 62/v; Vol. 577, Fol. 60 + 61/v; Vol. 589, Fol. 32 + 34/v; Vol. 601, Fol. 467/r-v, Fol. 262 + 263/v.

²³ APF SOCG, Vol. 17, Fol. 372; Vol. 160, Fol. 308; Vol. 320, Fol. 91; Vol. 79, Fol. 174; Vol. 76, Fol. 285; *Acta Bosnae...*, 420.

Dvojica bosanskih redovnika nisu se uspjela dugo održati u Budimu. Kada je biskup Drivasta Jeronim Lučić došao na vizitaciju u tursku Ugarsku u listopadu 1637., Filip Kamengrađanin je već služio kao župnik u Đakovačkim Selcima nedaleko od Beograda. U to je vrijeme već istekao i mandat provincijala Brajkovića, protivnika fra Filipa, a na čelo provincije je imenovan novi provincijal te se fra Filip mogao mirno vratiti.

U idućim su razdobljima dvojica bosanskih franjevaca uglavnom djelovala u Pešti. Tamošnje su katolike tijekom svojih vizitacija također posjećivali biskupi iz Beograda, Marin Ibrišimović iz Požege i Mate Benlić. Obojica misionarskih biskupa bili su bosanski franjevci. Prisustvo bosanskog biskupa iz Beograda u Pešti bilo je dobra prilika za Turke da ucjenjuju lokalne katolike huškajući razne kršćanske zajednice jednu protiv druge: u lipnju 1656., kada je biskup Benlić posjetio Peštu, tamošnji su kalvini pokrenuli akciju s ciljem da ponovo steknu polovicu peštanske crkve. Nakon žestokih prepirki kalvini su “prodali” polovicu crkve defterdaru (rizničaru) budimskog paše za 260 talira, na što su Turci objavili svoju nakanu da crkvu pretvore u džamiju. Propovijedajući kongregaciji “u suzama” biskup Benlić je zatražio od katolika da daju doprinos za otkup crkve u skladu sa svojim financijskim mogućnostima. Naposljetku su Turci u zamjenu za depozit od 300 talira odustali od svojih planova (iako je vrlo vjerojatno da nisu ni mislili ozbiljno) i tako su se peštanski katolici našli u istoj situaciji kao prije Benličeva dolaska, samo siromašniji: crkva je bila samo njihova.²⁴

Godine 1679., tijekom konačne faze turskog osvajanja Budima, jedan se franjevac koji je pobjegao iz bosanske provincije, fra Luka Marunčić, pojavio kao generalni vikar ostrogonskog nadbiskupa Jurja Szelepcsényija. Fra Luka, koji se sedam godina prije toga u Rimu cjenkao ne bi li mu dali kakvu nadbiskupiju – međutim, njegovim se ambicijama žestoko suprotstavila bosanska provincija – pribjegao je krivotvorenju isprava i kidanju crkvenih dokumenata drugih fratara te je dospio čak do fizičkog obračuna s generalnim vikarom beogradske biskupije. Bosanski franjevac Ivan Braenović iz Dervente bio je poslao u Peštu drugog bosanskog franjevca kao svog predstavnika i vikara-general. Nesuglasice između fra Luke, koji je bio poslan za generalnog vikara od strane ostrogonskog nadbiskupa, i drugih bosanskih franjevaca, koje je poslao misionarski biskup u Beogradu, odražavaju najvažnije pitanje Ugarske u turskom razdoblju: kome zapravo pripada turska Ugarska? Je li ona naprosto teritorij ugarskog kraljevstva koji su privremeno zaposjeli Turci, od čije će vlasti ubrzo biti oslobođena – dakle, teritorij koji pripada biskupima i nadbiskupima Ugarske? Ili je ona turska pokraji-

²⁴ APF SOCG, Vol. 160, Fol. 308; APF SOCG, Vol. 76, Fol. 285; Antal Gévay, *A budai pasák* (Budimski paše) (Beč, 1841), 31; E. Fermendžin, *Chronicon ...*, 35-38, 49-50 i 52; J. Buturac, op. cit., 87-88, 111, 133, 139 i 176; *Acta Bosnae...*, 420 i 487; APF SOCG, Vol. 306, Fol. 64-67/v; Krista Zach, „Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibrišimović, in Türkisch-Ungarn (1649), *Ungarn Jahrbuch* 8 (München, 1977), 1-31; Batinić, *Djelovanje...*, II, 116.

na kao i svaka druga, na primjer balkansko područje ili pak Sveta Zemlja, koja je zaposjednuta već stoljećima? U tom su slučaju, naime, ugarske biskupije tek prazne titule bez prave osnove, biskupije „in partibus infidelium“, u zemljama nevjernika, a za lokalne katolike s obzirom na dugovječnost turske vladavine trebaju skrbiti misionarski biskupi.²⁵

Čak su se i papa Inocent XI i kardinal Ottoboni, koji je kasnije postao papa Aleksandar VIII, bavili tim problemom. Francesco Buonvisi, nuncij u Beču, bio je zadužen za to da od nadbiskupa Ostrogona zatraži da istog časa otpusti svog generalnog vikara i prizna pravo misionarskog biskupa Beograda na vlast u Budimu, budući da je to mjesto misijsko područje baš kao Bosna. Nadbiskup Szelepcsényi bio je drugačijeg mišljenja. Njegov je stav bio da je Budim privremeno okupiran, ali je ipak sastavni dio njegove ostrogonske dijeceze. Papa se nije složio s njime, ali je samo sedam godina kasnije (1686.) kršćanska vojska ponovno zauzela ugarsku prijestolnicu i od tog vremena ondje uistinu nije više bilo nikakve misije.²⁶

Redovnici naoružani do zuba

Od sredine 16. stoljeća pa sve do kraja turske vladavine u drugoj polovici 19. stoljeća, bosanski su franjevci uglavnom nosili svjetovnu odjeću umjesto svojih redovničkih halja, budući da bi ih inače Turci odmah mogli raspoznati kao duhovnike „nevjernike“. Iz učestalih zabrana provincijala i gvardijana možemo zaključiti da mnogi redovnici nisu željeli nositi jednostavnu seljačku odjeću. Naprotiv, njihovi ih protivnici žestoko kritiziraju zbog žarko crvenih odora. U međuvremenu je postalo neophodno i nošenje oružja – za koje se od Turaka dobivala posebna dozvola – budući da je život na Balkanu bio vrlo nesiguran. Na takav su način putovali i bosanski franjevci i, na primjer, isusovački misionari. Godine 1612. naoružani isusovački misionari krenuli su iz Dubrovnika prema Beogradu kroz brdovito bosansko područje. Kubure, sablje i drugo oružje nisu nosili samo trgovci i turski janjičari (!) koji su pratili misionare, već i sami misionari, a njegova je svrha bila zastrašivanje drumskih razbojnika. Godine 1651. jedan je franjevac opservant iz Beograda, fra Bernardin, stradao na putu kući iz Dubrovnika. Uzrok njegove smrti bio je pištolj koji je nosio o boku i koji je slučajno opalio te je ranjeni redovnik pao s konja. Bez obzira na to koliko lik naoružanog konjanika odstupao od ideala osnivača reda, svetog Franje Asiškog, misionari u balkanskim pokrajinama pod turskom vlašću doista nisu mogli drugačije putovati.²⁷

²⁵ APF Scritture riferite nei Congressi Bosna, Vol. 1, Fol. 36-38.

²⁶ *Acta Bosnae...*, 487; Buturac, op. cit., 111, 133, 139 i 176; E. Fermendžin, *Chronicon...*, 49-50 i 52.

²⁷ Samostan Sveti Duh, Zagreb; Archivum provinciae Dalmatiae OFM Conv, Registrum provinciae Dalmatiae, *Acta Congregationis provinciae annorum* 1655., 1662., 1664., 1666., 1669., 1670., 1673., 1674; Archivum generale ordinis fratrum minorum conventualium, Convento Santi Apostoli, Rim, prov. Ungheria S/XXX: A. 1. busta 1. Fasc. 1; Franciscus

Bosanski misionari i Turci

Za misionare koji bi došli iz Ugarskog kraljevstva ili Italije najčudnije je obilježje bosanskih franjevac bio njihov nepojmljivo blizak odnos s turskim vlastima.

U usporedbi s drugim katoličkim misionarima, bosanski su franjevci bili daleko bolje upoznati sa svijetom turskih vlastodržaca, u kojemu je u 17. stoljeću svatko tko je bio spreman platiti veću svotu novca mogao kupiti pravdu od sudaca. O pitanjima crkve na turskom teritoriju nije odlučivala papinska kurija u Rimu. Lokalni su turski begovi bili ti koji su odlučivali o tome kojem je svećeniku dopušteno propovijedati, služiti misu i sakupljati milodare na određenom području. Zbog toga su bosanski franjevački misionari imali prednost u odnosu na one koji su dolazili iz Habsburške Monarhije ili Italije.

Tipično je obilježje crkvene povijesti 16. i 17. stoljeća, kako u habsburškoj, tako i u turskoj Ugarskoj, bilo to da su lokalne vlasti odobravale ili pak zabranjivale i crkve i svećenike. Tako je u Kraljevini Ugarskoj vjerski zemljovid svakog pojedinog područja bio krojen prema volji lokalnih veleposjednika, a ne na temelju zakona koji su se s toliko muke donosili na nacionalnim crkvenim saborima. Slično tome, o pitanju hoće li u određenom selu biti dopušten rad pravoslavnom svećeniku, isusovačkom misionaru ili franjevačkom redovniku, u turskoj Ugarskoj nisu odlučivale niti odredbe mirovnih sporazuma niti povelje koje bi izdao sultan ili veliki vezir u udaljenoj turskoj prijestolnici. Umjesto toga, odlučujući je faktor bila dobra volja lokalnih begova, koja nikada nije bila besplatna.

Iz tog je razloga mohački župnik, don Šimun Matković, koji je možda bio bolje upoznat s okolnostima u okupiranim područjima od bilo kojeg drugog misionara, na svojim putovanjima po turskoj Ugarskoj primjenjivao strategiju „pokazivanja dviju povelja, jedne od Svete Stolice, a druge od sultana“, kako priznaje bosanski franjevac Toma Ivković.

Budući da su mnogi pripadnici osmanlijske elite – a u Ugarskoj čak vjerojatno i većina – bili poturčeni Južni Slaveni, a ne etnički Turci, bosanski franjevci nisu imali jezičnih problema kada su željeli razgovarati s „Turcima“. Takvo je bilo stanje stvari unatoč činjenici da znamo tek za mali broj redovnika koji su doista govorili turski. Znamo da su taj jezik govorili, na primjer, u temišvarskom kraju franjevac Ivan iz Olova, a u Erdelju Ivan Braenović iz Dervente, također Bosanac. „Jezik Turaka“ su, međutim, razumjeli i drugi franjevci, koji su bili dobro upoznati s turskim običajima i itekako svjesni toga da nije preporučljivo posjećivati turske velikaše bez obilnih darova. Oko 1620. godine je ranije spomenuti mohački župnik, don

Monay, *De provincia Hungarica ordinis fratrum minorum conventualium memoriae historicae* (Rim, 1953), 12-19; Eva Kowalská, „Kláštory františkanov na Slovensku a národnostný problém v 17-18. storočí“, *Slovenský národopis* 41/3 (1993), 304- 312; István György Tóth, „Un missionario italiano in Ungheria ai tempi dei turchi“. U: *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi. Accademia d'Ungheria in Roma* ur. József Pál (Roma, 1997), 201-218.

Šimun Matković, kojega je pratio prizrenski (ustvari beogradski) biskup Petar Katić, posjetio Hasana, bega Smedereva, donijevši mu brojne darove. Hasan je bio Južni Slaven koji je u turske ruke dospio u dječjoj dobi, prilikom devširme („danka u krvi“). Hasanbeg nije zaboravio svoje porijeklo: pokazao se blagonaklonim prema katoličkim svećenicima, s kojima je dugo i živo razgovarao, isprva na turskom, a zatim na svome materinjem jeziku, „dalmatinskom“ (to jest, hrvatskom). Postupajući s misionarima „kao otac sa sinovima“, beg ih je upozorio da budu oprezni na svojim putovanjima da ne bi dospjeli u pogibeljno društvo janjičara. Bosanac don Šimun bio je u potpunosti sposoban razgovarati sa sandžačkim begom; dapače, vodio je dug razgovor s tim pristalim, blagorječivim i sjedobradim begom, zaključivši kako Hasanu nedostaje njegova kršćanska vjera, u kojoj je bio kršten kao dijete u Dalmaciji.²⁸

Neki su bosanski franjevci većinu vremena provodili u društvu Turaka. Takav je čovjek bio fra Stjepan iz Požege, kojega je – prema pritužbi koju su laički svećenici odaslali u Rim – bilo odviše sram nositi franjevačku halju te se umjesto toga oblačio po turskom običaju. Sve je vrijeme provodio s Turcima, a milodare koje bi dobio od katoličkih vjernika trošio je u turskom društvu, jedući i pijući bez prestanka.

Takvo se prijateljavanje s turskim vojnicima više nego isplatilo kada bi došlo do nesuglasica unutar Katoličke crkve ili kada bi došlo u pitanje vlasništvo nad kakvom župnom crkvom. U takvim bi se slučajevima često dogodilo da laički svećenik i franjevački misionar oko sebe okupe turske vojnike te bi pobijedio onaj čija je skupina brojila više ljudi. Takav se događaj bilježi na župni blagdan u Babskoj, gdje je laički svećenik trebao održati propovijed. Međutim, bosanski su franjevci naprosto zaposjeli crkvu uz pomoć turskih vojnika i dok su ovi „čuvali“ crkvu izvana, franjevci su odslužili misu i, dakako, sakupili milodare.²⁹

Ipak, većina bosanskih franjevac nije dragovoljno jela i pila s turskim vojnicima. Iako su povlastice koje im je dodijelio sultan Mehmed Osvajač 1463. godine, u vrijeme turske okupacije Bosne, izjavljivale suprotno, u praksi su samostani bosanskih franjevac bili obavezni ugostiti turske putnike. Takvo je gostoprimstvo bilo daleko od dobrovoljnog, a turski bi pljačkaši često maltretirali ili čak ubijali redovnike ako ovi ne bi dovoljno spremno udovoljili njihovim prohtjevima.³⁰

²⁸ Ivo Andrić: *The Development of Spiritual Life in Bosnia under Influence of Turkish Rule* (London, 1990), 45; Miroslav Vanino, „Kašićevo izvješće o Don Šimunu Matkoviću (1613)“, *Vrela i prinosi 1* (1932), 80-99; *Acta Bosnae...*, 343-345.

²⁹ Sebastianus Dolci a Ragusio, *Necrologium fratrum minorum de observantia provinciae S. P. Francisci Ragusii (Analecta Franciscana VI, Quaracchi, 1917)*, 439.

³⁰ APF SOCG, Vol. 218, Fol. 3/r-v, 45.

Godine 1631. franjevački redovnik fra Marko u požeškoj kući nije uspio pribaviti slugama kanjiškog paše ovce koje bi se odmah pripremile za jelo te je zbog toga primio 700 udaraca bičem, od kojih je gotovo umro. Godine 1662. neki su Turci proboli mačem nadstojnika samostana u Gradovrhu, koji ih nije želio pustiti da uđu, tako što su mač zabili u donji dio vrata. Godine 1660. je pak nadstojniku samostana u Visokom, fra Bernardinu, skupina Turaka koji su pomahnitali za vrijeme boravka u samostanu odrezala ruku zato što je pokušao zaštititi crkvenu riznicu.³¹

Bosanski se provincijal Andrija Kamengrađanin 1630. godine gorko požalio Rimu da su turski napadi na samostane u novije vrijeme učestali. On piše kako turski vojnici često podižu logore u samostanima te ondje jedu i piju do mile volje. Na odlasku zahtijevaju veliku količinu „darova“ te izmlate gotovo nasmrt svakog redovnika koji im se suprotstavi. Jednom su prilikom čak ustrijelili dva franjevca koji su „pravili poteškoće“. Neki su franjevci koje su napali na putu otkrili da su im Turci oduzeli čak i odjeću – budući da su redovničke halje korištene za ukrašavanje turskih ponjava za konje.³²

Iako je Turcima vjera zabranjivala da piju vino, posjeti franjevačkim samostanima predstavljali su pravu priliku za opijanje. Ponekad bi, međutim, turski vojnici poželjeli nešto više od vina. Do žena su dakako teško mogli doći u franjevačkim samostanima, ali zabilježeno je nekoliko slučajeva kada su pokušali silovati kakvog mladog momka „po starom turskom običaju“: u pismu koje je 1633. napisao Marin Ibrišimović iz Požege, koji je kasnije postao beogradski biskup, prikazan je posjet sedmorice Turaka samostanu Fojnica, sjedištu bosanske franjevačke provincije. Nakon što su jeli i pili u ogromnim količinama – te su očigledno bili prilično pijani – Turci su napali jednog dječaka koji je služio u samostanu i vezali ga s namjerom da nad njime izvrše sodomiju, na što je na scenu iskočio nadstojnik te sa skupinom redovnika pokušao osloboditi žrtvu. Turci su mačevima izboli nadstojnika, koji se u vrijeme kada je pismo poslano još uvijek borio za život.³³

Franjevački obraćenici na islam

Bosanski franjevci nisu samo uspostavili „prisne“ odnose s Turcima (iako je ta prisnost, kao što smo upravo vidjeli, često bila jednostrana), već su – koliko god to na prvi pogled bilo iznenađujuće – u priličnom broju prelazili na islamsku vjeru.

³¹ I. Andrić, op. cit., 45; Miroslav Vanino, Kašićevo izvješće..., 80-99; *Acta Bosnae...*, 343-345; APF SOCG, Vol. 218, Fol. 3/r-v, 45, Fol. 7, 457/r-v + 462/v, 359; Vol. 93, Fol. 289.

³² APF SOCG, Vol. 320, Fol. 1-12; APF Miscellanea Diverse, Vol. 22, Fol. 180-182/v.

³³ APF SOCG, Vol. 17, Fol. 368; Vol. 81, Fol. 253.

Franjevački su misionari dakako bili propagatori katoličanstva. Međutim, islamizacija Bosne, koja je trajala već stoljećima, zahvatila je i njih i njihove obitelji.

Od svih europskih provincija koje su pripadale sultanu islamizacija je u Bosni najviše uznapredovala – s tolikom snagom da je prisutna još i danas. U srednjem vijeku su mnogi stanovnici bosanskog kraljevstva pristupili “krstjanskoj” herezi. Iz tog su razloga i Katolička i Pravoslavna crkva ondje bile slabije nego u drugim balkanskim zemljama te se nisu mogle tako snažno oduprijeti širenju islama. Oni bosanski seljaci koji su se obratili na islam pod pritiskom ili pak zato da bi izbjegli plaćanje novčanih poreza ili danka u krvi ipak su generacijama sačuvali sjećanje na kršćansku vjeru. Bartol Sfondrati, isusovac iz Dubrovnika koji je boravio kod nekih turskih (tj. muslimanskih južnoslavenskih) seljaka na putu prema turskoj Ugarskoj 1580. godine, prilično ganuto opisuje kako su takvi Bosanci nastavili slaviti kršćanske blagdane, štovati kršćanske svece i davati svojoj djeci imena koja podsjećaju na kršćanska. Bosanski muslimani koji su ugostili Sfondratija ispitivali su ga o točnom datumu Božića te o svetačkim blagdanima i litanijama, budući da su još uvijek slavili Božić i značajnije kršćanske blagdane. Sfondrati je doznao da muslimani pri obrezivanju svojih sinova nastoje odabrati nemuslimanska imena, međutim, takva koja ne upadaju u oči Turcima kao nešto vezano uz kršćansku vjeru.³⁴

Muslimani, katolici i pravoslavci živjeli su jedni pokraj drugih čak i unutar obitelji, što je za posljedicu imalo raznovrsnost vjera i običaja u svakodnevnom životu. Katoličkom je blagdanu Blažene Djevice Marije osim lokalnog katoličkog stanovništva prisustvovalo i mnogo pravoslavaca i muslimana. Taj se najveći blagdan u Bosni obilježavao procesijom 15. kolovoza svake godine. Toj su procesiji, predvođenoj čudotvornom ikonom Marije iz samostana Olovo, prisustvovali i muslimani u potrazi za iscjeljenjem. Ikona se pokazala osobito djelotvornom u slučajevima ljudi opsjednutih zlim duhovima ili đavlom i to je privuklo brojne muslimane. Prema izjavama katoličkih svjedoka su oni muslimani koji su loše govorili o djevici Mariji – opominjući svoje istomišljenike da vjeruju u Proroka – istog trenutka bili pokošeni; davao je pak napustio one koji su se molili djevici Mariji i ušao u one sumnjičave te su i oni počeli zapomagati zajedno s bolesnicima.³⁵

Pojedince iz muslimanskih obitelji ne nalazimo samo među običnim redovnicima, već i među glavarima provincije, provincijalima i bosanskim franjevcima koji su postali biskupi. Znamo da su bliski rođaci, pa čak i braća mnogih franjevac na visokim položajima bili muslimani.

Muslimani su bili i Behrem, Ali i Pervan, braća franjevačkog biskupa Drivasta Jeronima Lučića, ali to nije stajalo na putu njegovom imenovanju. Godine 1631. je franjevac Martin Brguljanin izabran za provincijala Bosne

³⁴ APF SOCG, Vol. 148, Fol. 325; E. Fermendžin, *Chronicon* ..., 35, 42 i 51-69.

³⁵ E. Fermendžin, *Chronicon* ..., 42.

iako su gotovo svi članovi njegove obitelji bili sljedbenici Prorokove vjere. Još jedan bosanski provincijal, Andrija Kamengrađanin, nije tajio da su njegovi rođaci muslimani. Naprotiv, čak je i zaprijetio franjevcu opservantu Albertu Rendiću iz Dubrovnika da će se, ako ostane na položaju biskupa toga kraja, uz pomoć svojih muslimanskih rođaka potruditi da ga turske vlasti nabiju na kolac.³⁶

Obraćanje bosanskih franjevaca na islam nije bila rijetkost, budući da je on u to vrijeme bio religija pobjednika, kao i službena vjera ogromnog i naizgled nezaustavljivog carstva. Kao takav, islam je bio vrlo privlačan i onim Bosancima koji su potražili svoje mjesto na ovome svijetu među „intelektualcima“ reda sv. Franje.

Neki su se bosanski franjevci obratili na islam da bi izmakli smrti. Godine 1647. bosanski je franjevac Marin Ibrišimović iz Požege posjetio Rim da bi raspravljao o svome imenovanju na položaj beogradskog biskupa. Za vrijeme svog boravka u Rimu sročio je izvještaj za Svetu kongregaciju za širenje vjere o obraćenju na islam i zatim ponovo na kršćanstvo bosanskog franjevca po imenu Juraj Loretić. Zapis Marina Ibrišimovića možemo smatrati vrlo pouzdanim izvorom, budući da se zasniva na izvještaju o njegovoj vizitaciji u turskoj Ugarskoj u ulozi beogradskog biskupa. On o Loretiću piše sljedeće:

Bosanski franjevac fra Juraj Loretić trideset je godina služio kao svećenik u Bosni. Dok je putovao od samostana prema nekom selu, zarobili su ga Turci, koji su mu zaprijetili da će ga nabiti na kolac ili spaliti živog ako se ne obrati na islam. Da bi sačuvao živu glavu, franjevac je prihvatio Prorokovu vjeru. Kao i mnogi drugi bosanski franjevci, fra Juraj je imao muslimansku rodbinu. Među njima je bila i njegova sestrična, žena hercegovačkog paše. Ona je mužu u suzama zaprijetila kako će se utopiti ili objesiti ne bude li fra Jurju dopušteno da se vrati u franjevački red. Paša je na njezino preklinjanje reagirao tako što je sazvao turske dostojnike, suce i teologe i preispitao redovnika. Kako ti je ime? – zapitao je paša prema Ibrišimovićevom izuzetno živopisnom prikazu. Mehmed, odgovorio je redovnik. Lažeš, presječe ga paša. Tvoje je pravo ime fra Juraj. Bivši je redovnik na to priznao da je prihvatio muslimansku vjeru pod prijetnjom nabijanja na kolac. Turska mu vjera ipak nije bila draga, budući da je u srcu uvijek ljubio Isusa. Paša je zatim zatražio mišljenje muslimanskih sudaca i teologa. Oni su zaključili kako osoba koja se obratila na islam iz straha nije pravi musliman. Paša je stoga naredio Mehmedu-Jurju da istog trena skine tursku odjeću i ponovo odjene redovničku halju te se vrati u svoj samostan. Također mu je zaprijetio da će ga, ako ga ikada više vidi obučenog u bilo što drugo osim redovničke halje, uistinu dati nabiti na kolac. Zatim je biskup Makarske udijelio redovniku oprost od grijeha apostaze te je ovaj ponovno primljen u franjevački red.³⁷

³⁶ I. Andrić, op. cit., 82; Stipan Zlatović, „Izvještaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja“, *Starine JAZU* (Zagreb) XXIII (1890), 24.

³⁷ APF SOCG, Vol. 151, Fol. 398; Vol. 391, Fol. 9.

Ova kratka zgodica, koju je zapisao obrazovani franjevac poznat po svojim vrlo pouzdanim izvještajima, iznova pokazuje kako je važno bilo imati muslimanske rođake u mješovitoj vjerskoj situaciji Bosne. Andrija Kamengrađanin je prijetio da će se poslužiti podrškom svojih muslimanskih rođaka kako bi dao nabiti na kolac suparničkog biskupa, dok je fra Juraj Loretić zahvaljujući djelotvornoj pomoći svojih uspio povući svoje obraćenje.

Međutim, bilo je bosanskih franjevaca koji su dobrovoljno prešli na islam. Godine 1607. su dvojica benediktinskih redovnika iz Dubrovnika posjetila tursku Ugarsku: Antun Velislavić (koji je nosio titulu opata samostana Sv. Sergija i Vahka u Albaniji) i Ignazio Alegretti (koji se već dva desetljeća bavio misionarenjem na osvojenim područjima), obojica redovnici benediktinskog samostana na otoku Mljetu, koji su u Ugarsku došli po odluci pape Pavla V i Svete inkvizicije.

Suparnici dvojice benediktinskih redovnika iz Dubrovnika, dakle bosanski franjevci opservanti, izjavili su pred osmanlijskim vlastima da su dvojica redovnika papinski doušnici. Oslobođeni su tek uz veliki otkup, koji su za njih platili dubrovački trgovci. Nije čudo što su ta dvojica benediktinaca kasnije s očitim zadovoljstvom obavijestila Rim o tome da se nekoliko bosanskih franjevaca obratilo na islam. Turci su obraćenike proglasili viteзовima, to jest, dodijeljeni su im spahijski posjedi. Budući da čak ni turski vojnici nisu uvijek dobivali to odlikovanje, očito je da su Turci željeli naglasiti dramatičnost obraćenja na islam tih bosanskih franjevaca, koji su bili župnici i glavari lokalnih katoličkih zajednica.³⁸

Tipični predstavnik takvog dvojnog identiteta bio je franjevac opservant Vladislav Dubrovčanin, koji je djelovao na području Bosne i turske Ugarske. Taj je redovnik putovao spomenutim krajevima kao laički franjevački iscjelitelj. Često bi se našao umiješan u žučne sporove s glavarima bosanske franjevačke provincije. Unatoč tome što je bio redovnik, turski su ga kadije dva puta oženili. Protivnici su ga okrivljavali za više pljačkaških pohoda. Zatim se obratio na islam i pridružio turskoj vojsci (vjerojatno kao vojni vidar). Godine 1647., međutim, „u suzama“ piše Svetoj kongregaciji za širenje vjere iz turske utvrde u Budimu, preklinjući da bude ponovo primljen u kršćansku vjeru i franjevački red, budući da je to njegova žarka želja. Pismo je potpisao kao „Vladislav Dubrovčanin, franjevac laik, također znan kao Janjičar Sulejman“. Međutim, kardinali mu nikada nisu odgovorili.³⁹

³⁸ Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma, Vol. Italia 156, Fol. 169/r-v; Usp. Noel Malcolm, *Bosnia. A short history* (London, 1994); John V. Fine, „The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society“. U: *The Muslims of Bosnia-Herzegovina, their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia* (Cambridge, Mass., 1994), 20-21.

³⁹ I. Gy. Tóth, „A Spy's Report about Turkish-occupied Hungary and Bosnia in 1626“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 51/1-2 (1998), 185-218.

Vrlo informativan izvor u tom pogledu je i pismo koje je 1633. godine iz Ancone napisao jedan bosanski franjevac opservant, Juraj di Barto. Fra Juraj piše kardinalima kako, unatoč tome što je istina ono što je im je već poznato, naime, da se jedan bosanski franjevac obratio na islam, također moraju uzeti u obzir da je nadbiskup Sofije uhitio tog otpalog redovnika i bacio ga u tamnicu na dvanaest godina. Štoviše, kardinali ne bi trebali zaboraviti da se čak i među apostolima našao Juda. Fra Juraj se nije zadovoljio obranom svoga redovnika, već je iznio i optužbe protiv drugoga, predloživši kardinalima da razmotre slučaj jednog franjevca u službi nadbiskupa Barija, Pietra Massarecchija, koji je vodio poslove u turskoj Ugarskoj kao namjesnik Svete Stolice (a bio je dakako i okorjeli protivnik bosanskih franjevaca). Redovnik o kojemu je riječ više puta se odrekao svoje vjere te je naposljetku izbjegao u Tursku. Nismo u mogućnosti provjeriti točnost navedene optužbe, ali možemo smatrati izvjesnim da obraćenje bosanskih franjevaca na islam nije bilo ništa neuobičajeno.⁴⁰

Godine 1636. je tajnik Svete kongregacije za širenje vjere, Francesco Ingoli, primio anoniman popis prekršaja koje su navodno počinili bosanski franjevci. Pošiljatelj, koji je nedvojbeno bio neki stariji i ogorčeni franjevac iz bosanske provincije, optužuje bosanske franjevce za razne seksualne delikte te čak tvrdi kako su neki od njih skinuli halju te su ih turski kadije javno oženili. To je dakako također značilo da su prihvatili i muslimansku vjeru.⁴¹

Godine 1646. je franjevac laik po imenu Petar Jajčanin, koji je pobjegao iz svoga samostana u Bosni, zaprijetio da će se osvetiti redovnicima temišvarskog kraja uz pomoć Turaka i zatim prijeći na islam ako ga ti redovnici ne ostave na miru. A 1660. je bosanski franjevac Matija iz Dervente izvijestio kardinale Svete kongregacije za širenje vjere o tome da su se četvorica franjevaca Bosne Srebrene odrekla katoličke vjere i prešla na islam nakon velikih progona koje su Turci ondje vršili nad kršćanima, a koji su očito bili vezani uz činjenicu da je Osmansko Carstvo ratovalo kako s Venecijom, tako i u Erdelju.⁴²

Tursko maltretiranje bosanskih franjevaca dakako nije bilo ograničeno na povremene pijane tučnjave. Naprotiv, Turci su čvrstom rukom vladali franjevačkom provincijom. Za provincijske kapitularne skupštine, koje su se održavale svake tri godine, bilo je potrebno dobiti dozvolu od paše, a takve dozvole nikada nisu bile besplatne. Turci su također intervenirali pri izborima bosanskog provincijala: na provincijskoj kapitularnoj skupštini 1637.

⁴⁰ E. Fermandžin, *Chronicon...*, 34; Krunoslav Draganović, „Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj Stolicu o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638)“ *Croatia Christiana Periodica* 6 (1982), 73-99; APF SOCG, Vol. 67, Fol. 270.

⁴¹ APF SOCG, Vol. 320, Fol. 146-147.

⁴² Biblioteca Casanatense, Roma, Ms. Cod. No. 2672. X, VI, 20, Fol. 205-206/v. Usp. Bartolomé Bennassar-Lucille Bennassar, *I cristiani di Allah* (Milano, 1981), 21-104, sadrži biografije 27 otpadnika od vjere iz Ugarske.

godine je nadstojnik samostana u Sutjesci, Marijan Maravić, koji je kasnije postao biskup Duvna i Bosne, imenovan provincijalom uslijed pritiska koji je izvršio njegov rođak, turski velikodostojnik: taj je rođak, po imenu Sinanović, poslao jednog turskog časnika da stražari pred ulazom u samostan Kreševo, gdje je zasjedao kapitul. Časnik je podigao šator i pokazao namjeru da ostane ondje sve dok Maravić ne bude izabran – što se zatim i dogodilo.⁴³

I isusovci iz Kraljevine Ugarske i franjevački misionari iz Italije bili su zaprepašteni prividnom bliskošću između bosanskih franjevaca i turskih vlasti. Bosanski su franjevci bili daleko sposobniji od njih za snalaženje u složenim običajima Turaka. Znali su da se begovi mogu lakše privoliti novcem ili darovima nego uvjeravanjem. Bilo je neophodno „napuniti lavlje ralje“ (*ut obturentur ora leonum*), kako je jednom zapisao neki franjevac iz Kreševa. Međutim, redovnici su bili itekako svjesni da zaštitničko pismo od turskog velikodostojnika ne vrijedi mnogo bez kupovine blagonaklonosti lokalnih turskih službenika. Istodobno je odluka koja je za katolike bila nepovoljna mogla lako biti izmijenjena postizanjem opoziva od strane drugog turskog bega ili paše u zamjenu za još bogatije darove.⁴⁴

Andrija Stipančić, bosanski franjevac misionar koji je djelovao na temišvarskom području, osobito je vješto koristio svoje odnose s Turcima. To, međutim, nije sprečavalo da ga Turci s vremena na vrijeme zarobe i gotovo nasmrt izbičuju. Suočen s opozicijom jedne ili pak druge turske vlasti, Stipančić bi potražio zaštitu na sljedećoj razini hijerarhije, gdje su se međutim očekivale i veće svote novca ili pak bogatiji darovi. Na primjer, kada se suočio s neprijateljstvom *alajbega* (lokalnog vojnog zapovjednika) Lipove, Stipančić se obratio paši Temišvara, koji je bio spreman pružiti mu pomoć, ali jedino ako je spreman na znatno financijsko ulaganje. Drugom su prilikom Turci pucali iz topova na novu crkvu u blizini Lipove. Iako je turski zakon dopuštao popravak starih kršćanskih crkvi, postojala je zabrana gradnje novih. Stipančić se zaputio ravno u osmanlijsku prijestolnicu, Istanbul, i ondje mu je pošlo za rukom da kod vazala velikog vizira isposluje povoljnu sultanovu uredbu u zamjenu za veliku svotu novca. Tu je uredbu zatim javno pročitao turski kadija Lipove pokazavši prema njoj veliko poštovanje.⁴⁵

Jedino su Talijani i Mađari bili zaprepašteni bliskošću odnosa između Turaka i Bosanaca, budući da su turske vlasti inače bile daleko sklonije pravoslavnoj crkvi nego bosanskim redovnicima. S obzirom na patrijarha u Istanbulu, pravoslavna je crkva, međutim, bila daleko ovisnija o turskim vla-

⁴³ APF SOCG, Vol. 94, Fol. 103.

⁴⁴ APF SOCG, Vol. 8, Fol. 391.

⁴⁵ APF SOCG, Vol. 17, Fol. 361-362/v; John V. Fine, „The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society“. U: *The Muslims of Bosnia-Herzegovina, their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia* (Cambridge, Mass., 1994), 21.

stima nego što su to bili franjevci. Crkva je uživala posebne povlastice u Osmanskom Carstvu sve od pada Carigrada. Međutim, od pravoslavnih se biskupa i nadbiskupa očekivalo da daju iznova potvrditi te povlastice svake godine u zamjenu za basnoslovne darove. Iz tog je razloga za njih bilo neophodno da ubiru poreze i od katolika.⁴⁶

Stoga su pravoslavni biskupi, prigrabivši vodstvo nad svim kršćanima turske Ugarske, uključujući i katolike, često zahtijevali da poreze plaćaju i ovi potonji. Kada bi se bosanski franjevci usprotivili toj politici, pravoslavci bi ih često tužili turskim sudovima za razne zločine te su Turci stoga često zatvarali, tukli i mučili bosanske franjevce upravo zbog takvih optužbi.⁴⁷

S engleskog prevela: Marina Miladinov

Summary

BOSNIAN FRANCISCAN MISSIONARIES IN TURKISH HUNGARY (1584-1716)

The work of the Bosnian Franciscan missionaries (i.e. the Franciscans of the Province called *Bosnia Argentina*, many of whom did not originate from geographic or political Bosnia) represents a peculiar episode in the history of the Catholic renewal in Central Europe. By studying these developments, we may become acquainted with the manner in which the various denominations and nationalities coexisted in the Carpathian basin.

The mission of the Bosnian Franciscans was successful, because it could fall back upon a large southern Slav population. The Bosnian missionaries were soon pushed out of Moldavia and Transylvania, provinces without Southern Slavs. In Bulgaria, however, they began an extremely successful mission that soon fell into the hands of Bulgarian friars who formed an independent separate province. In Bosnia, however, they never had any real rivals. In Turkish Hungary the Bosnian Franciscan mission was highly successful, owing to good relations with the Turks and the increasing numbers of southern Slavs. Of all the missionary initiatives supported by the Holy Congregation for the Propagation of Faith in Turkish Hungary, the conversion work of the Bosnian Franciscan missionaries was of by far the greatest effect. The mission in Turkish Hungary „employed“ about only one-tenth of the friars of the province of Bosnia, but this external assistance was of vital significance for the Hungarian Catholic dioceses under Turkish rule.

⁴⁶ APF SOCG, Vol. 93, Fol. 290; Vol. 305, Fol. 149.

⁴⁷ APF SOCG, Vol. 176, Fol. 233; D. Mandić, *Franjevačka Bosna...*, 183-184; E. Fermendžin, *Chronicon...*, 36; APF SOCG, Vol. 176, Fol. 233 + 238/v.

The beginning of the Long War in 1683 brought a fundamental change to the lives of the Bosnian Franciscans. It seemed that the final hour of Ottoman rule had struck in Bosnia, which would finally be free of the Turkish yoke, after two and a half centuries of occupation. The Bosnian Franciscans welcomed the Christian armies enthusiastically, and often gave real help to the imperial armies: Bishop Nikola Ogramić (Nicoló Ogramich), and the vicar-general Luka Ibrišimović, both of whom were Bosnian Franciscans, served as field-chaplains among the Christian troops. They forwarded military information and encouraged the Christians to revolt against Turkish rule. While Christian troops did enter Bosnia, at the end of the war the country reverted to being a province of the Ottoman empire. Seeing that their rule was in danger, the Turks turned against the Bosnian Franciscans. In their ruthless anger, they destroyed most of the monasteries, forcing the friars to flee. At the time of the Peace of Carlowitz / Sremski Karlovci (1699), just five monasteries were left standing in Bosnia. They were inhabited by a total of twenty-six Franciscan priests and three lay brothers. Meanwhile the bishop of Bosnia moved to Đakovo in Slavonia (which had already once been the seat of the bishopric, until the early 16th century), where he lived in separation from his faithful, who continued to live under Turkish rule in Bosnia.

In the meantime Turkish Hungary was liberated from the Ottomans. The Catholic Church organization - which had been living in „exile“ in Royal Hungary - „wanted to recapture“ Turkish Hungary. The Hungarian bishops and Franciscans regarded the Bosnian friars as the concomitants of Turkish rule. They considered that the reestablishment of the medieval organization of the church made their presence superfluous. Thus, the beginning of the 18th century saw tough battles between the Bosnians and the returning Hungarian Franciscans.

Still, the Bosnian Franciscans knew more about conditions in Turkish Hungary than anyone else and were repeatedly prepared to risk their own lives. For as long as a large part of Hungary was being held by the Turks, the Bosnian Franciscans were indispensable in keeping Hungarians, southern Slavs, and Romanians in Western Christian culture.